

CHANTAL MOUFFE'UN AGONİSTİK DEMOKRASİ KURAMINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 10, Sayı 20, 2019
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 07.05.2019 Yayına Kabul Tarihi: 23.12.2019

Adem ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
ademcelik36@hotmail.com
Orcid id: 0000-0002-9297-
1116

ÖZ | Chantal Mouffe, liberal demokrasinin toplulaştırıcı (aggregative) ve müzakereci (deliberative) demokrasi modellerini ekonomik ve etik kavramlardan hareket ettiği, siyasal kuran antagonizmaları kavrayamadığı için eleştirir. Bu modeller yerine agonistik ya da radikal demokrasi olarak adlandırılan bir model önerir. Bu modelin, antagonizmaları ehlileştirip agonizmaya dönüştüreceğini iddia eder. Bunun için, liberal demokrasinin özgürlük ve eşitlik gibi etik-politik ilkelerini agonistik çekişmenin ön koşulu haline getirir. Modern demokrasinin kurucu unsuru olarak çoğulculuğu görmesine rağmen, çoğulculuğu liberal demokratik ilkeleri benimseyenlerle sınırlandırır. Bu sınırın meşru olabilmesinin koşulu, belirli ahlaki ilkelere ve normlara atıf yapmaktır. Diğer bir ifade ile liberal demokratik ilkeleri sadece siyasal değil aynı zamanda ahlaki ilkeler olarak kavramaktır. Bu durumda, agonistik demokrasi modeli müzakereci bir çerçeveye yaklaşmaktadır. Bu makale, Mouffe'un agonistik demokrasi kuramı ile müzakereci kuramın uzlaşabilir modeller olduğunu ve Mouffe'un iki kuram arasındaki farkı abarttığını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antagonizma, Agonizma, Radikal Demokrasi, Liberal Demokrasi

JEL Kodu: D63, D74, K19

Alanı: Kamu Yönetimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2019.045

Atıfta bulunmak için: Çelik, A. (2019). Chantal Mouffe'un Agonistik Demokrasi Kuramına Eleştirel Bir Bakış. *KAÜİBFD*, 10(20), 1062-1085.

A CRITICAL EVALUATION OF CHANTAL MOUFFE'S THEORY OF AGONISTIC DEMOCRACY

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 10, Issue 20, 2019
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 07.05.2019 Accepted Date: 23.12.2019

Adem ÇELİK
Assistant Professor
Kafkas University
Faculty of Business and
Administrative Sciences
ademcelik36@hotmail.com
Orcid id: 0000-0002-9297-
1116

ABSTRACT Mouffe criticizes liberal democracy's models of aggregative and deliberative democracy for basing it on economic and ethical concepts and failing to grasp the antagonisms that establish politics. Instead of these models, she suggests a model called agonistic or radical democracy. She claims that this model will tame antagonisms and turn it into agonism. For this, she makes the ethical-political principles of liberal democracy such as freedom and equality a prerequisite for agonistic contention. Although she considers pluralism as the constituent element of modern democracy, she limits pluralism to those who adopt liberal democratic principles. The condition for this limit to be legitimate is to refer to certain moral principles and norms. She understands liberal democratic principles not only as political but also as moral principles. In this case, the agonistic model of democracy approaches a deliberative framework. This article argues that Mouffe's agonistic democracy theory and deliberative theory are reconcilable models, and that she exaggerates the difference between the two theories.

Keywords: *Antagonism, Agonism, Radical Democracy, Liberal Democracy*

Jel codes: *D63, D74, K19*

Scope: *Kamu Yönetimi*

Type: *Review*

Cite this Paper: Çelik, A. (2019). A Critical Evaluation of Chantal Mouffe's Theory of Agonistic Democracy. *KAUJEASF*, 10(20), 1062-1085.

1. GİRİŞ

20. yüzyılın sonunda reel sosyalizmin çöküşünü liberal demokrasinin nihai zaferi olarak okuyan çalışmaların yarattığı rehavet, radikal sağ ve popülist partilerin seçim zaferleri, liberal demokrasinin merkezi kabul edilen ülkelerdeki seçime katılım oranlarının düşüklüğü ve occupy benzeri hareketlerin ortaya çıkışıyla ortadan kalkmış görünmektedir. Siyaset kuramı alanında, bir süredir, liberal demokrasinin zaferi yerine krizine yoğunlaşan çalışmalar kaleme alınmaktadır. Halkın, demokratik kurumlara olan güvensizliği bu krizin temel göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Gentile, 2019, s. 11). Rasyonel birey aksiyomundan hareket eden ve bireylerin doğuştan getirdikleri dokunulmaz ve devredilemez haklarının korunmasını önceleyen liberal teori, soyut, kimliksiz ve evrensel birey anlayışından hareket ettiği ve araçsalci/teknik bir siyaset anlayışına neden olduğu için sıklıkla eleştirilmektedir. Liberal kuramın uzunca bir süre gündemini meşgul eden esas sorun, birey ve haklarının devletin haksız müdahalelerinden nasıl korunacağı olmuştur. Hakları devlet tarafından korunduğu ya da ihlal edilmediği sürece siyasal süreçlere dahil olma ihtiyacı hissetmeyen bir birey tasarımı hareket edilmiştir. Birey, temelde çıkarlarının bilincinde olan ve bunu çeşitli yollarla (siyasal ya da iktisadi) gerçekleştirmeye çalışan rasyonel bir varlık olarak betimlenmiştir. Temelde homo economicus olarak kavranan bireyin siyasete yaklaşımı araçsaldır. Bu yaklaşım, siyasetin, ekonominin kavramlarıyla düşünülmesine neden olduğu gibi ekonominin siyasete boyun eğdirışı ya da siyaseti sömürgeleştirmesi ile sonuçlanır. Siyaset, toplumun müşterek sorunlarına yanıt üretme etkinliğinden ziyade rakip bireysel çıkarların gerçekleşmesiyle ilişkili olarak tanımlanır. Toplulaştırıcı (aggregative) model olarak adlandırılan bu demokrasi türünde, piyasadaki rekabet ile profesyonel politikacıların iktidar için rekabeti arasında bir özdeşlik kurulur. Bu modelin en tipik temsilcilerin olan Joseph A. Schumpeter'e (2003, s. 256) göre demokrasi, kendi amacını içinde taşıyan bir ideal değil, halkın oyunu almak için mücadele eden siyasetçilerin iktidarı elde etmesini sağlayan "*siyasal bir yöntemdir*". Bu kuramda toplum, özel kişiler arasında piyasanın düzenlediği bir etkileşimler ağı, devlet ise basit bir kamu idaresi aygıtı olarak görülür. Bu görüşte, yurttaşlar negatif hakların taşıyıcıları olarak hukuki düzenlemelerin çizdikleri sınırlar içerisinde kaldıkları sürece devlet yönetiminin koruması altındadır ve bu, yönetimin müdahalelerinden korunmayı da içerir (Habermas, 1999, s. 38). Liberalizmin, bireyi, her şeyden önce özel çıkarlara yönelmiş, iktisadi maksimizasyonu hedefleyen rasyonel ve atomize bir varlık olarak resmetmesinin yarattığı araçsalci siyaset anlayışının siyasal ufkunun olmadığı ya da dar olduğu birçok siyaset kuramcısı tarafından dile getirilmektedir. Bu durum, temsili demokrasilerin yaşadığı iddia edilen krizin temel nedenlerinden birisi olarak

kabul edilmektedir.

Temsili demokrasilerin krizinden hareket eden bir dizi siyaset kuramcısı, bu krizi aşmanın yolunun demokrasiyi derinleştirmek, radikalleştirmek ya da demokratikleştirmekten geçtiğini savunmaktadır. Bu itibarla, özellikle Jürgen Habermas, Seyla Benhabib ve John Rawls gibi isimler demokrasilerin yaşadığı krizi aşmak için müzakereci modeller önermektedirler. Müzakereci demokrasinin merkezi sorunu, yurttaşların kendilerini ilgilendiren temel meseleler hakkında tartışma yürütebilecekleri ve rasyonel bir mutabakata varabilecekleri kamusal alanın nasıl var edileceğidir. Bu bakımdan müzakereci demokrasinin önemli temsilcilerinden John Rawls (2019, s. 12), “*makul fakat uyumsuz dini, felsefi ve ahlaki doktrinlerce derinden farklılaşmış özgür ve eşit vatandaşların, uzun süre devam edecek istikrarlı ve adil bir topluma sahip olmaları nasıl mümkün olabilir?*” sorusuna yanıt aramaktadır. Rawls’un temel kaygısı, “*anayasal demokratik bir düzen çerçevesinde, dinsel ve din dindışı, liberal ve liberal olmayan makul doktrinler topluluğunun hür iradesi ile onaylayacağı ve böylelikle içinde özgürce yaşayıp erdemlerini kavrayabileceği bir siyasal adalet anlayışı geliştirmektir*” (Rawls, 2019, s. 24). Müzakereci demokrasi taraftarları neo-Kantçı bir zeminden hareket etmektedirler. Kantçı geleneğe göre dar anlamdaki ahlaki sorunlar adalete ilişkin sorunlardır. Yasama siyasetinde öncelik taşıyan sorun, bir konunun herkesin eşit çıkarına uygun olarak nasıl düzenlenebileceğine ilişkindir (Habermas, 1999, s. 42)

Bundan dolayı Habermas (1999, s. 42), “*somut bir hukuki topluluğun siyasal düzeyde çıkardığı bir yasanın meşru olabilmesi için en azından hukuki topluluğun ötesine geçen evrensel geçerlilik iddiasındaki ahlaki öğretilerle bağdaşması*” gerektiğini savunur. Müzakerenin normatif temelleri olması gerektiğinde ısrar eden bu yaklaşıma göre bir yönetimde alınan kararların meşru olabilmesinin koşulu şudur: Herkesin ortak çıkarı olarak görülen şey, özgür ve eşit bireyler arasında rasyonel ve adil biçimde yürütülen kolektif müzakerelerden kaynaklanmalı ve söz konusu yönetimin kurumları buna uygun düzenlenmelidir (Benhabib, 1999a, s. 105). Bu, müzakereye ilişkin normların geçerli olabilmesi yani ahlaki açıdan bağlayıcı olabilmesi için belirli prosedürel özelliklere sahip olması gerektiğini söyler. Benhabib’e (1999a, s. 105) göre normların ahlaken bağlayıcı olabilmesi için şu üç özeliği taşıyan müzakere sonucundan kaynaklanmış olması gerekir:

“1) Böyle bir müzakereye katılımında eşitlik ve simetri normları uygulanmıştır; konuşma edimlerini başlatma, soru sorma, sorgulama ve tartışma açma bağlamında herkes aynı fırsatlara sahiptir; 2) Herkesin belirlenen konuşma konularını sorgulama hakkı vardır; 3) Herkesin bizzat söylem usulünün kuralları ve

bunların uygulanma veya yürütülme tarzı hakkında dönüşlü savlar ortaya atma hakkı vardır.”

Aralarındaki bütün farklılıklara rağmen müzakereci demokrasi taraftarları, kamu yararı ya da ortak çıkarı ilişkin iktidar söyleminin meşruluğunun koşulu olarak karardan etkilenenlerin müzakere süreçlerine dahil olmasını ve söylemin evrensel ahlaki ilkelerle bağdaşmasını zorunlu görürler. Bu müzakere süreçlerinin merkezinde ise rasyonel olduğu varsayılan birey/vatandaş vardır. Bu bakımdan müzakereci demokrasi taraftarları liberalizmin evrensel ve rasyonel birey aksiyomundan hareket ederler. Burada ekonominin yerini ahlak alır. Böylelikle, siyasal süreçlerle evrensel olduğu varsayılan etik değerler arasında bir ilişki kurulur. Bu noktada Chantal Mouffe liberal demokrasinin iki yorumuna da, siyasal kavramlardan mahrum olduğu ve rasyonel ve evrensel birey anlayışından hareket ettiği için karşı çıkar. Mouffe’a göre bu iki liberal demokrasi yorumunun da siyasal ufku yoktur; çünkü siyasal kuran çatışmaları kavrayamazlar. Son kertede temel meselelerde konsensüse ulaşmış uyumlu bir toplum varsayarlar. Mouffe’a (2015b, s. 99) göre liberal demokrasinin farklı kanatları siyasalı oluşturan antagonizmaları ve antagonizmanın sökülüp atılamazlığını kavrayamazlar ve akıl temelli bir konsensüsün mümkün olduğunu düşünürler. Buna karşın akıl temelli bir konsensüs imkansızdır. Bu, iyiye ve kamu yararına ilişkin farklı perspektifler arasındaki mücadelenin ortadan kalkmayacağı ve çatışmaları bitirecek rasyonel bir çözümün bulunamayacağı anlamına gelir. Kamu yararı söz konusu olduğunda müzakereci bir perspektif benimseyenlerin kuramlarında, antagonizma, hegemonya ve iktidar kavramları eksiktir. Müzakereci demokrasinin normatif temel arayışını da eleştiren Mouffe (2015a, s. 17), siyasetin merkezine karar kavramını yerleştirir. Mouffe’a göre, ciddi siyasal sorunlar daima uzlaşmaz alternatifler arasında bir seçim yapmayı gerektiren kararlar içerir. Müzakereci demokrasi taraftarlarının, rasyonel birey aksiyomu ve evrensel olduğu varsayılan etik ilkelerden hareket etmeleri dolayısıyla siyasal kimliklerin oluşumunda önemli bir rolü olan tutkuları görmezden geldikleri varsayılır. Mouffe (2015a, s. 83), müzakereci demokrasi taraftarlarının akıl temelli konsensüs arayışlarını eleştirir ve rasyonaliteyi merkeze alan müzakereci veya diyalojik demokrasi taraftarlarının, “halk” gibi yoğun duygusal içeriği olan kolektif özdeşimler sunan popülist siyaset karşısında savunmasız olduğunu savunur. Bunun temel nedeni duygu ya da tutkuların siyasetteki yerini görmezden gelmeleridir. Mouffe, duygu ya da tutkuların demokratik kanallar üzerinden mobilizasyonuna vurgu yapar. Diğer taraftan rasyonel birey anlayışından hareket eden müzakereci kuramın, biz ve öteki ayırımından ısrarla kaçarak siyasal ıskaladığını iddia eder. Biz ve onlar ayırımı yapmaya çalışan bir kısım müzakereci demokrasi taraftarının ise, bu ayırımı etik ilkelerden yapmaya çalıştığını; ancak

ayrımın siyasal temelli olması gerektiğini savunur (Mouffe, 2015a, s. 83).

Liberal demokrasinin farklı kanatlarına dönük eleştirilerinde Carl Schmitt'in tezlerinden beslenen Mouffe, siyasalın antagonistik boyutunun ortadan kaldırılamayacağını fakat dönüştürülebileceğini savunur. Bu bakımdan siyasal ufuktan mahrum olduğunu savunduğu liberal yorumlara karşılık radikal demokratik bir perspektif önerir. Bu perspektifin antagonizmayı agonizmaya dönüştüreceğini savunur. Siyasal analizinde çoğulculuğu benimseyen Mouffe, çoğulculuğun agonal tartışmanın zemini olduğunu iddia eder. Buna karşın çoğulculuğu ve agonal tartışmayı, liberal demokratik ilkeleri benimseyen fakat liberal demokratik ilkelerinin nasıl yorumlanacağı konusunda farklılaşanlarla sınırlandırır. Agonistik siyaseti, müzakerecilerin konsensüs anlayışından farklı olarak "*çatışmalı konsensüs*" kavramı üzerine kurar. Bu çalışma, antagonizmaların agonizmaya dönüştürülebileceğini iddia eden Mouffe'un kuramının, antagonizmanın agonizmaya nasıl dönüşeceğini sarıh bir biçimde izah edemediğini göstermeyi amaçlamaktadır. Antagonizmadan agonizmaya geçişte ya müzakereci bir yol ya da hegemonya mücadelesi ve egemenin kararının belirleyici olduğu varsayılmalıdır. Mouffe'un teorik arka planı karar kavramını merkeze almasını gerektirmektedir. Böyle olduğunda ise liberal demokrasinin eşitlik ve özgürlük gibi ilkelerinde karar kılınacağını garanti yoktur. Antagonistik tartışmanın her daim anti-liberal bir formülle sonuçlanması olasıdır. Bu durumda, anti-liberal bir uzlaşmayı gayri meşru ilan etmenin imkanı yoktur. Anti-liberal ve anti-demokratik bir siyasal sistemi gayri-meşru ilan etmek için belirli ahlaki ilkelere ihtiyaç vardır. Makale, bu gerekliliğin Mouffe'u müzakereci bir zemine ittiğini iddia etmektedir. Mouffe'un önerdiği "*çatışmalı konsensüs*" kavramında konsensüsün tartışmayı öncelemek zorunda olmasının Mouffe'u müzakereci zemine ittiği tartışılacaktır. Bunun için ilk önce antagonizma kavramı, daha sonra agonizma kavramı tanıtılacak, en sonunda ise antagonizmanın agonizmaya dönüşmesinin imkanı ele alınacaktır.

2. ANTAGONİZMA OLARAK SİYASAL

Siyasalın antagonistik bir boyutu olduğu ve liberalizmin siyasal kuran antagonizmaları kavrayamadığını sarıh bir biçimde ortaya koyan düşünür Schmitt'tir. *Siyasal Kavramı* isimli çalışmasında Schmitt'in esas kaygısı siyasal olanın tanımının yapılması ve siyasal olana özgü ayrımların ortaya konulmasıdır. Çünkü siyasal kavramının sarıh bir tanımına nadiren rastlanır ve siyasal kavramı, çoğunlukla olumsuz bir biçimde çeşitli kavramların karşısı olarak kullanılır (Schmitt, 2006, s. 39). Siyasalın bu türden tanımlanması devlete ilişkin olanla, siyasala ilişkin olanın eşdeğer kabul edilmesine neden olur. Halbuki Schmitt'e (2006, s. 33) göre "*siyasal kavramı devletten önce gelir*". Devlet, içinde tartışmayı barındıran siyasal kavramının mevcudiyeti sayesinde ortaya çıkar

(Türk, 2016, s. 168). Genellikle siyasalın karşıtı olarak tanımlandığı kavramların kendine özgü ayrımları olduğunu ifade eden Schmitt (2006, s. 47), siyasal kavramını tanımlamada kullanılacak en özgün ayrımın dost ve düşman kategorileri olduğunu savunur ve bu ayrım hakkında şu ifadeleri kullanır:

“Dost ve düşman ayrımı, diğer tüm ahlaki, estetik, ekonomik ya da diğer ayrımların kullanılmasına gerek kalmadan pratik ve teorik olarak varlığını sürdürebilir. Siyasal düşmanın ahlaki açıdan kötü, estetik açıdan çirkin ya da ekonomik anlamda rakip olması gerekmez; hatta siyasal düşmanla iş yapmak avantajlı görünebilir. Önemli olan, siyasal düşmanın öteki, yabancı olmasıdır. Siyasal düşmanın varoluşsal anlamda en yoğun haliyle başka bir varlık ve yabancı olması yeterlidir”.

Buna göre düşman, antipatik duygularla nefret edilen kişisel hasım değil, insanlardan oluşan bir bütün karşısında mücadele eden başka bir bütündür. *“İnsanlardan oluşan bir bütünlük, hele ki halka dayandırılan bütünlük, kendinde kamusal bir nitelik taşıdığından, düşman da sadece kamusal düşmandır”* (Schmitt, 2006, s. 49). Dost ve düşman ayrımında belirleyici nokta, düşmanın yabancı olmasıdır. Dost ve düşman gruplaşması, bir grubun, başka bir grubun ötekiliğine karşı kendi aynılığı ve özdeşliğini iddia etmesi üzerine kuruludur. Grubun siyasal niteliğini oluşturan ve grubu halk/demos yapan, diğerinin ötekiliğine karşı kendi grubunun aynılığının bilincinde olmaktır (Preuss, 2019, s. 223). Bu aynılığın üzerine inşa edileceği temeller farklı olabilir. Önemli olan grubun homojenliği ve aynılık bilincine sahip olmasıdır. Çünkü Schmitt’e (2014, s. 40) göre demosun temeli her daim homojenliktir. Ancak demosun temeli olan homojenliğin alabileceği biçimlerin çokluğundan söz edilebilir.¹

¹ Mouffe (2015c, s. 40), bu homojenliğin asla irksal bir tasavvur varsaymadığına işaret eder ve “demos”un temeli olan homojenliğin alabileceği biçimlerin çokluğunda ısrar eder. Tam da demos’un temeli olan homojenliğin alabileceği biçimlerin çokluğundan dolayı, ırk, demosun temeli olan homojenlik olabilir. Irksal tasavvurun demos’un temeli olan homojenliğin tek türü olmadığı söylenebilir. Ancak homojenliğin irksal bir biçime bürünmesinin mümkün olmadığı söylemez. Irksal tasavvurun demos’u oluşturan homojenliğin bir biçimi olmaması için hiçbir neden yoktur. Mouffe, demosun temeli olan homojenliğin ırk tasavvuruna dayanmadığını göstermek için şu cümleye referans verir: eşitliğin özünün *“belirli fiziki ve ahlaki niteliklerde, yani doruk çizgisi iyi yurttaş niteliklerinde (civic virtue) olan klasik demokratik erdemde bulunabileceği”*ni söyler (Schmitt, 2014, s. 25; Mouffe, 2015, s. 40). Schmitt siyasal eşitliğin sadece klasik demokratik erdemde bulunabileceğini söylemez. Bu, Mouffe’un da işaret ettiği gibi homojenliğin çeşitli türleri olduğu varsayımına işaret eder ve ırk tasavvurunun demosun temeli olan homojenliğin alacağı biçim olup olmadığı hakkında hiçbir şey söylemez. Schmitt için önemli olan grubun üyelerini tek bir halk kalıbına sokan ırk, etnisite, ortak

Siyasalı dost-düşman ayrımı üzerinden temellendiren Schmitt, liberalizmi, siyasalın antagonistik doğasını kavrayamadığı ve siyasalın gerektirdiği dost-düşman ayrımını yapmaktan yapısal olarak aciz olduğu için eleştirir. Schmitt'e göre liberalizm siyasal ile siyasal olmayanın ayrımını yapmaktan yapısal olarak acizdir; çünkü liberalizm devleti negatif etik değerler karşısında ikincil görerek siyaseti etiğe tabi kılmaya çalışır. Negatif etik değerler, bireyi devletten korumak için devleti sınırlandırmaya çalışan değerlerdir (Dyzenhaus, 2019, s. 119). Liberalizmin diğer kutbunda ise ekonomi merkeze alınır. İktisadi çıkarlarının bilincinde olan rasyonel birey aksiyomunu merkeze alan iktisadi liberalizm de siyasal ayrımını yapamaz. Schmitt'e (2006, s. 92) göre liberal kavramlar etik ve ekonomi arasında salınıp iki uç noktadan hareketle siyasalı "*zaptedici gücün*" alanı sıfatıyla yok etmeye çalışır. Siyasal olan, "*bir yandan ekonomik veya teknik-örgütsel alanın içinde yok olurken, öte yandan estetik nitelendirmelerle bir çağı klasik, romantik ve barok olarak ayıran kültür ve tarih felsefesine ilişkin sıradanlıkların ebedi sohbeti içinde eriyip gider*" (Schmitt, 2016, s. 70). Schmitt, aslında, hiçbir şeyin siyasala karşı mücadele kadar modern olmadığını savunur.

Her iki liberalizmde de siyasalı oluşturan dost/düşman ayrımına yer yoktur. Schmitt'in liberalizm ile demokrasi arasındaki çelişki olarak işaret ettiği nokta tam da burasıdır. Schmitt'e (2014, s. 25) göre her bireyin, bir kişi olarak diğer kişilerle eşitliğini varsayan liberal eşitlik anlayışı ile halka ait olanlar ile halkın dışında kalanlar arasında ayrıma yönelen demokrasi arasında bir çelişki bulunmaktadır. Parlamenter demokrasi bu çelişki nedeniyle sürdürülemezdir. Demokrasi, demos ile demosun dışında kalanlar arasında bir ayrıma yöneldiğinden, zorunlu olarak eşitsizliği içerir. Schmitt'e göre her gerçek demokrasi, yalnızca eşitlere eşit muamele değil, eşit olmayanlara eşitsiz muamele ilkesi üzerine kuruludur. Bu bakımdan türdeşlik/homojenlik ile her türlü heterojenliğin elenmesi ve imha edilmesi demokrasi kavramına içkindir. Schmitt için demokrasi, birbirini özgür ve eşit kabul eden yurttaşlar arasında yürütülen öznelerarası bir anlaşmaya değil, tözsel eşitliğe dayanır. Devlet yurttaşlarının tümü bu töze sahip olduklarından eşit davranılmaya layık olurlar (Habermas, 2017, s. 43). Schmitt, demokratik eşitlik kavramının politik ve bu nedenle ayırt etme imkanına sahip bir kavram olduğunu vurgular. Demokrasi insanlığın tamamına dayandırılmaz ve özgül bir halka ait olması zorunludur. Demosun oluşmasının koşulu birilerinin dışlanması ve eşit olanlar ile olmayanlar arasında bir sınır çekilmesidir. Demosun homojenliğinin altının ısrarla çizilmesi

tarikh, kültür ya da dile dayalı ve herkes tarafından paylaşılan bir aynılık duygusunun varlığıdır (Preuss, 2019 s. 40). Bu bakımdan önemli olan aynılığın nasıl temellendirildiği değil aynılık bilincidir.

gerekmektedir. Çünkü Schmitt, kaotik birey ve çıkar çoğulculuğunun toplumsal bütünlüğü ve düzeni tehlikeye atacağı varsayımdan hareket eder ve bu tehlikenin bertaraf edilmesi için bütünlüğün altını oyabilecek tikelci toplumsal güçlere hükmederek barış ve düzeni teminat altına alabilecek bir devletin varlığını zorunlu görür. Devletin siyasal karakterini oluşturan, barış ve düzeni teminat altına alma kapasitesidir (Preuss, 2019, s. 228). Schmitt'e göre liberalizm düzeni ve barışı teminat alma kapasitesinden yoksundur. Bu, liberalizmin kararçı (desizyonist) olmamasından kaynaklanır. Schmitt'in (2016, s. 68) ifadeleriyle aktarmak gerekirse, "*liberalizmin özü pazarlıktır, beklenti halinde bir 'yarım kalmışlık'tır. Ümidi, kesin hesaplaşmanın, nihai zaferi getirecek olan kanlı meydan muharebesinin, bir parlamento tartışmasına dönüştürülmesi ve sonsuza dek sürecek tartışma ile sonsuza dek ertelenmesidir*". Schmitt'e (2016, s. 14) göre barış ve düzen, normlar ya da ahlaki ilkelerle sağlanamazlar. Çünkü normlar, mutlak bir istisnayı hiçbir zaman içermediğinden, gerçek bir olağanüstü halin var olduğuna ilişkin karara temel oluşturamaz. Karar, normal durumlarda asgariye iner ve normlar baskın olur. Buna karşın, kaos dönemlerinde uygulanabilecek hiçbir norm yoktur. Hukuki düzenin anlamlı olabilmesi için bir düzenin oluşturulmuş olması zorunludur (Schmitt, 2016, s. 20). Schmitt (2016, s. 21), devleti, hukuken zorlama veya hükmetme tekeli olarak değil, olması gerektiği gibi karar verme tekeli olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan Schmitt açısından önemli olan siyasal birliğin dost-düşman ayrımı üzerine kurulu olması ve bir karar alma iradesinin varlığıdır. Liberalizm, bu ikisinden de mahrumdur. Bireylerin evrensel eşitliğinden hareket ettiği için, demokrasinin temeli olan demosa ait sınırları çekmekten acizdir. Bundan dolayı siyasalın özü olan dost-düşman ayrımını yapmaktan yapısal olarak acizdir. Diğer taraftan parlamentoya atfettiği önemden dolayı, tartışmayı merkeze almakta ve karar alınmasını sürekli olarak ertelemektedir. Çıkar çoğulculuğunu meşru görerek, siyasal düzenin altını oymaktadır.

Demokratik politik topluluk içinde çoğulculuğa yer olmadığını düşünen Schmitt, çoğulculuğu apolitik bir tutum olarak görür ve bu tutumun politik birlik kavramının reddedilmesine neden olacağını düşünür (Kardeş, 2015, s. 51). Demokrasi, homojen bir demosun varlığını gerektirir ve bu durum, her türlü çoğulculuk imkanını dışlar. Mümkün ve meşru olan tek çoğulculuk türü devletler arasındaki çoğulculuktur. Demos içerisinde çoğulculuğun olduğunu kabul etmek, politik birliğin dağılmasına onay vermek anlamına gelir. Ya halkın birliği söz konusudur ve birlik, her bölünme ve antagonizmanın demosun dışına atılmasını gerektirir ya da demos içindeki bazı bölünme biçimlerinin meşru görülmesi, karşı konulamaz bir biçimde politik birliği ve halkın varlığını yadsıyan bir çoğulculuk türüne yol açar (Mouffe, 2015c, s. 63). Diğer bir ifade ile Schmitt siyasal istikrar

ve düzenin korunmasının yolunun çoğulculuğun reddinden geçtiğini düşünür. Schmitt'in siyasal birlik ve çoğulculuk hakkında söylediklerinden hareketle şu soru sorulabilir: Çoğulculuk ile siyasal düzenin bir aradalığı mümkün müdür?

Liberal demokrasi eleştirisinde Schmitt'in tezlerinden beslenen Mouffe, siyasalın antagonistik boyutu ve antagonizmanın sökülüp atılamazlığı konusunda Schmitt ile hemfikirdir. Buna karşın Schmitt'in politik birlik içinde her türlü çoğulculuğu dışarıda bırakan tezlerine karşı çıkar. Mouffe (2019b, s. 16), Schmitt'in liberal demokrasiye dönük eleştirilerini, liberal demokrasiye saldırmak için değil, liberal demokrasiyi geliştirmek için kullanmaya çalışır. Mouffe'un ifadeleriyle "*Schmitt'le birlikte Schmitt'e karşı düşünür*". Mouffe (2015c, s. 62), Schmitt'in halkın politik olarak kurulması gerektiği yönündeki tezine katılır; ancak bunun, politik birlikteki her türden çoğulculuk biçiminin reddedilmesini gerektirdiği fikrine itiraz eder. Bu bakımdan, ya politik birlik ya da çoğulculuk ikileminin zorunlu olmadığını savunur ve bunu Schmitt'in yanlış ikilemi olarak değerlendirir. Buna karşın liberal teorinin, çoğulculuk ve siyasal birlik sorununa ikna edici bir çözüm üretmediğini kabul eder. Mouffe'a (2015a, s. 17) göre liberalizm, sosyal dünyanın çoğulcu doğasını, çoğulculuğun içerdiği ve hiçbir biçimde rasyonel çözümü olmayan çatışmaları yeterince kavrama kabiliyetinden yoksundur. Bunun temel nedeni, kolektif kimliklerin doğasını kabul etmeyi reddeden rasyonalist ve bireyci yaklaşımın liberalizme hakim olmasıdır. Buna karşın Mouffe, çoğulculuk ve siyasal düzen ikileminin çözümsüz olduğunu düşünmez ve çoğulculuğu, kuramının temel çıkış noktalarından birisi olarak görür. Mouffe'un liberal demokrasinin farklı kanatlarına dönük eleştirisinin merkezini siyasalın kurucu unsuru olan antagonizmayı gözden kaçırmaları ve siyasal kimliklerin oluşumunu kavrayamamaları oluşturmaktadır. Liberalizmin evrensel ve rasyonel birey aksiyomunun kimliklerin oluşumunu ıskaladığı, kimliği oluşturan biz ve öteki arasındaki sınırı görmezden geldiğini savunur.

Her kimlik kendini olmadığı şeyden ayırmayı içerdiğinden, kimlik politikası her zaman ve zorunlu olarak farklılık politikasıdır (Benhabib, 1999b, s. 12). Bu, her türden kimliğin kuruluşunun biz ve öteki arasına sınır çekmeyi zorunlu kıldığı anlamına gelir. Fark ilkesi her türlü kimlik tanımının olmazsa olmazıdır. Kimliğin kurulmasının koşulu ötekinin varlığıdır. Ötekinin olmadığı bir siyasallık biçimi söz konusu olamayacağı gibi ötekinin olmadığı bir kimlik veya benlik de söz konusu olamaz. Bu bakımdan ötekini yok etmeye dönük her politik öneri kendisini de yok etmeyi önerir. Ötekisiz bir toplum önerisi her türlü benliğin ortadan kaldırıldığı totaliter bir tasavvurun sonucu olduğu gibi

politikanın da yok olması anlamına gelir.² Bu bakımdan demokratik teorinin temel sorunlarından birisi, farklıları tanıyan ortak zeminlerin nasıl inşa edileceğidir. Bu, her türden ortaklığı yadsıyan radikal kimlik politikaları perspektifiyle, her türden farklılığın siyasal birlik gerekçesiyle yok edildiği totaliter düzenden farklı bir perspektifin benimsenmesinin gerekliliğine işaret eder.

Biz ve öteki arasındaki ayrım siyasal kimliklerin oluşumu söz konusu olduğunda da geçerlidir. Mouffe, politik kimliklerin kuruluşunda Deridacı “kurucu dışsal” kavramından hareket eder. Kurucu dışsal kavramı, her politik kimliğin kuruluşunun dışarıda bırakılan ve olumsuzlanan bir ötekinin varlığını zorunlu kıldığını söyler. Mouffe’a (2015a, s. 86) göre biz ve öteki arasındaki sınır olmadan siyasalın varlığından söz etmek mümkün değildir. Demokratik mantık, daima, demos’a ait olanlarla olmayanlar arasındaki sınır üzerinden kurulur. Biz-öteki ayrımının varlığı siyasalın antagonist kavranışının temelidir. Çünkü “Öteki”nin var olması “benim tamamen kendim olmamı önler. İlişki bütünlüklerden değil, bu bütünlüklerin oluşmasının olanaksızlığından doğar”. Antagonizma var olduğu sürece, tam bir ‘kendim için varoluş’ olamam” (Laclau & Mouffe, 2017, s. 201). Antagonizmalar toplumun sınırlarını, “onun kendisini tam olarak oluşturmasının olanaksızlığını oluştururlar” (Laclau & Mouffe, 2017, s. 202). Biz/onlar karşıtlığını aşmak imkansız olduğu gibi biz/onlar ayrımı olmaksızın kimlikler de söz konusu değildir. Bundan dolayı her kimlik inşası kendisini diğerlerinden ayıran sınırların inşasını gerektirir. Bu nokta Mouffe’u, Habermas ya da Rawls gibi müzakereci demokrasi taraftarlarından ayıran esaslardan birisidir. Müzakereciler de aralarındaki farklılara rağmen sınırların varlığının gerekliliğini kabul ederler. Ancak bu sınırların ahlaki ilkeler ve normlar üzerinden çizilmesi gerektiğinin altını çizerler. Mouffe ise bu sınırın siyaset üzerinden belirlenmesinde ısrar eder. Bu ısrarın arkasında, hasım ya da düşman olarak tanımlanan perspektifin ahlaki olarak kınanması ve yok edilmesi yerine, siyasi rakip olarak görülmesi gerekliliği yatmaktadır. Mouffe’a (2015a, s. 83) göre siyasal kimliklerin kurucu unsuru olan biz ve öteki ilişkisinin gözden

---

² Bu noktada bir hususun altı çizilmelidir. Totalitarizm zannedildiği gibi hayatın bütün alanlarının politikleştirilmesi değildir. Hannah Arendt’in ifadeleriyle totalitarizm politik olanın aşırı güçlenmesinin değil onun anlamını yitirmesinin bir sonucudur. Çünkü politika, gerçek anlamını başkalarıyla birlikte eylemek, kamusal alanda onlarla yan yana görünürlük kazanmak, dünyaya eylem ve sözlerle dahil olmak ve böylece “biri” olup yeni şeyler başlatmak anlamına gelmektedir (Arendt, 2014, s. 17). Arendt her ne kadar agonistik siyaset taraftarı olsa da Mouffe ile aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılık başka bir çalışmanın konusudur.

kaçırılması liberal demokrasinin popülist hareketler karşısındaki aciziyetinin de temel nedenidir. Çünkü popülistler, siyasetin, her daim “onlar”a karşı bir “biz” yaratmaktan ibaret olduğunun ve kolektif kimlikler yaratmayı gerektirdiğinin farkındadırlar. Diğer taraftan sol/sağ ayrımının silindiğine ilişkin varsayımların siyasalın kurucu unsuru olan antagonizmanın ortadan kalkmasına neden olduğu gibi bir yanılsama yarattığını savunan Mouffe (2008, s. 16), etnik, dinsel vb. kimliklerin yükselmesinin temel nedeninin antagonizmanın yokluğu olduğunu savunur. Bundan dolayı demokrasinin diğer kesin zafer kazandığına ilişkin varsayım, demokrasinin altını oymaktadır. Oysa yapılması gereken yeni bir sınırın çizilmesi ve demokrasinin, rakip fikirlerin karşılaşmasına olanak sağlayacak biçimde yeniden tanımlanmasıdır. Bu, demokrasinin çatışan hegemonik projelerin karşı karşıya gelişine izin verir biçimde yeniden düşünülmesini gerektirir (Mouffe, 2019a, s. 100).

Mouffe (2019a, s. 101), kamusal/siyasal meseleler söz konusu olduğunda akıl temelli bir konsensüsün oluşmasının mümkün olmadığını savunur. Bundan dolayı yapılması gereken dışlama olmadan erişilebilen bir konsensüs arayışından vazgeçmektedir. Çünkü her “biz”in inşasının zorunlu koşulu “onlar”ın varlığıdır. Önemli olan, biz/onlar ayrımını ortadan kaldırmak değil, bu ikisi arasındaki karşı karşıya gelişini demokratik biçimde düşünebilmektir. Bunun zorunlu koşulu, çoğulculuğun kabulü ve farklı siyasal kimliklerin hegemonik mücadelesini demokratik bir zeminde düşünebilmektir. Antagonizmanın sökülüp atılmazlığı ve çoğulculuk radikal demokrasi de aksiyolojik bir ilke olarak kabul edilir (Erman, 2009, s. 6). Bu, antagonizmanın yok sayılmasını değil, tanınıp ehlileştirilmesini gerektirir. Ancak antagonizmanın radikalleşip, bir iç savaşa neden olması da her daim olasıdır. Liberal demokrasinin farklı kanatlarının siyasalın antagonistik boyutundan duydukları kaygının başat nedenlerinden birisi de budur. Mouffe’a (2015c, s. 42) göre sorunun çözümü antagonizmanın teorik olarak yok sayılması değildir; çünkü “*antagonizma intikam almak için geri döner*”. Antagonizmanın teorik olarak yok sayılması, siyasal düzeni ve barışı garanti edemeyeceği gibi çatışmanın şiddet içerecek biçimlerde ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu itibarla, çoğulculuk ve siyasal düzen gerilimi farklılıkların özel alana kovulması veya çatışmaların görmezden gelinmesi ile çözülemez. O halde yapılması gereken nedir? Bu ikilemi aşabilmenin koşulu, biz/onlar ilişkisini tanımak fakat bu ilişkinin antagonistik bir dost/düşman ilişkisine dönüşmesine engel olmaktır. Mouffe (2015a, s. 27) bunu, antagonizmanın ehlileştirilerek agonizmaya dönüşmesi olarak tarif eder. Diğer bir ifade ile Mouffe, antagonizmanın sökülüp atılmazlığını kabul eder; fakat antagonizmanın ehlileştirilip agonizmaya dönüşmesinin imkanı üzerine düşünür.

3. ANTAGONİZMANIN EHLİLEŞMESİ OLARAK AGONİZMA

Mouffe, sadece siyasal kavramı üzerine düşünmez; aynı zamanda, siyasal ile siyaset arasında bir ayrıma da yönelir. Siyasal antagonizmanın ontolojik boyutu; siyaset ise insanların birlikte nasıl yaşayacaklarını örgütlemeye çalışan kuramlar ve pratikler bütünüdür (Mouffe, 2015b, s. 14). Siyasal, çeşitli toplumsal ilişkilerde değişik biçimlerde karşımıza çıkan antagonizma boyutuyken; siyaset, siyasal boyutun etkisi altında olduğu için her zaman çelişkili olabilecek koşullarda belirli bir düzen kurmayı ve insanların beraber yaşamasını hedefleyen pratik, söylem ve kurumlar bütünüdür (Mouffe, 2015b, s. 23). Diğer bir ifade ile siyaset, siyasalın çatışmalı doğası altında siyasal düzenin nasıl kurulacağı sorusuna yanıt aramaktadır. Bu bakımdan siyasetin işlevi, antagonizmanın agonizmaya dönüşmesini sağlamak olarak tarif edilebilir.

Agonistik siyaset, antagonizmanın varlığını yadsımaz, ancak nasıl ehlileştirileceği sorusuna yanıt arar. Mouffe'un siyasal kuramının birinci büyük iddiası antagonizmanın agonizmaya dönüştürülebileceğini varsaymasıdır. Agonistik siyasetin merkezinde de biz/onlar ayrımı bulunmaktadır. Ancak burada önemli bir farklılık söz konusudur. Schmitt'in kuramına göre, düşmanların tartışacak bir şeyi yoktur ve dost-düşman ayrımının ortadan kalktığı bir durumu asla erişilemez (Hirst, 2019, s. 27). Buna karşın agonistik siyaset düşmanlar arasında ortaklıkların inşasıyla antagonizmanın agonizmaya dönüşebileceğini savunur. Çatışma ortadan kaldırılamaz ama farklı biçimde dönüştürülebilir. Mouffe (2015c, s. 25), dost-düşman karşıtlığının antagonizmanın alacağı yegane biçim olmadığını ve kendisini başka bir şekilde ortaya koyabileceğini savunur:

“Ortak simgesel mekanı farklı bir biçimde örgütleme talepleri nedeniyle düşman olan, fakat aynı zamanda ortak simgesel mekanı paylaştıkları için de dost olan bu bireyler arasındaki ilişkide, paradoksal bir tarzda dost-düşmanlar olarak tanımlanan hasmane varoluşun, düşmanlar arasında değil de muarızlar arasındaki bir ilişkiyi içermesi nedeniyle antagonizmanın farklı bir dışavurum tarzı olan ve ‘agonizm’ [muaraza] olarak adlandırdığım kavramla hakiki antagonizma arasında yani –düşmanlar arasındaki yer yani, ortak simgesel mekanı olmayan kişiler arasındaki- antagonizmanın iki biçimi arasında ayırım yapmayı öneriyorum”.

Bu bakış açısı iki tarafın birbirine tamamen karşıt olduğu ve aralarında hiçbir ortaklığın olmadığı antagonizmadan farklı olarak, taraflar arasında ortak zeminin inşasına vurgu yapar. Agonistik demokrasi modeli “öteki”nin yok edilmesi gereken düşman (enemy) olarak değil muarız (adversary) olarak görülmesini önerir. O halde, muarızla düşman arasında çok önemli bir farklılık söz konusudur: Düşmanlar arasında ortak bir zemin söz konusu değilken;

muarızlar, ortak bir simgesel mekanı paylaşırlar ve bundan dolayı aralarında ortaklıklar söz konusudur. Muarız, bir anlamda düşmandan başkası değildir ama arada ortak bir zeminin olduğu meşru bir düşmandır (Mouffe, 2019b, s. 14). Bu, diğerlerinin yok edilmesi gereken düşmanlardan çok fikirlerine karşı mücadele edilmesi gereken ancak bu fikirleri savunma haklarının sorgulanamayacağı muarızlar olarak görülmesini gerektirir (Mouffe, 2015b, s. 27). Düşmanların, muarızlar haline gelebilmesi için aralarında daha önce bulunmayan bir ortak sembolik mekânın var edilmesi gerekmektedir. Bu durumda iki soru anlam kazanmaktadır: Antagonizmaların agonizmaya dönüşmesini sağlayacak ortak sembolik mekân nasıl kurulacak ve bu sembolik mekânın üzerine inşa edildiği ilkeler olacak mı, eğer olacaksa bu ilkeler nelerdir?

Bu türden bir sembolik mekânın yaratılmasının ilk yolu taraflar arasında belirli bir söylem etiği çerçevesinde rasyonel müzakereler yapmaktır. Mouffe, müzakereci öneriyi başından reddeder görünür ve rasyonel bir mutabakatın imkanı olmadığını savunur. İkinci yolu, daha önce fikirlerinin hegemonik hale gelmesi için mücadele eden taraflardan birisinin mücadeleyi kazanması ve savunduğu fikirleri diğer kesimlere kabul ettirmesi ya da egemenin zorlayıcı kararıdır. Karar veya hegemonya mücadelesinin konsensüsün temeli kabul edilmesi olasıdır. Çünkü hegemonya mücadelelerin sona erdirilemeyeceğini ve çoğaltılması gerektiğini savunur. Aynı zamanda uluslararası sistemde alternatif hegemonik odakların varlığını demokrasi için bir gereklilik olarak görür (Mouffe, 2015a, s. 90-96). Ancak hegemonya mücadelesi veya egemenin kararının ne yönlü nihayetleneyeceğini kestirmek olası değildir. Bu türden bir mücadelenin her türden çoğulculuğu yadsıyacak bir sonuç yaratması da olasıdır. Diğer taraftan Mouffe'un ortak sembolik mekânın nasıl yaratılacağı konusunda müphemlikten uzak bir tartışma yürüttüğünü söylemek mümkün değildir. Diğer bir ifade ile Mouffe'un antagonizmadan agonizmaya nasıl geçileceğine ilişkin sarıh bir yol önerdiğini söylemek mümkün değildir. Buna karşın Mouffe'un müzakerecilik eleştirileri dikkate alındığında ilk başta müzakere dışı bir yol önermesi beklenebilir. Çünkü Mouffe, müzakereci kuramların iktidar, hegemonya ve antagonizma gibi kavramlardan mahrum olduğu için post-politik bir vizyona sahip olduklarını iddia eder. Oysa siyaset; iktidar, hegemonya ve çatışma olmaksızın düşünülemez. Diğer taraftan o da Schmitt gibi karardan hareket eder. O halde, ortak sembolik mekânın hegemonya mücadelesinin sonucu ya da egemenin kararının bir sonucu olduğunu düşünmek için güçlü nedenlerimiz söz konusudur. Eğer böyle ise paylaşılan ortak zemin ya da muarızlar arasındaki ortak nokta nedir?

4. AGONİSTİK OYUNUN KOŞULU: LİBERAL-DEMOKRATİK DEĞERLER

Muarızlar arasındaki temel ortaklık noktası liberal demokrasinin eşitlik ve özgürlük gibi etik-politik ilkelerine gösterdikleri bağlılıktır. Bu bağlamda muarızlar arasında liberal demokrasinin etik-politik ilkelerini benimseme noktasında ortaklık, bu ilkelerin nasıl yorumlanacağı konusunda “çatışma” söz konusudur. Bu durumda “agon”a dahil olmanın iki ön koşulu bulunmaktadır: Liberal demokrasinin etik-politik ilkelerini kabul etmek ve bu ilkelerin farklı yorumlanmasının meşruluğunu sorgulamamak. Diğer bir ifade ile agonistik demokrasi, liberal demokratik ilkeleri benimsemeyi ve bu ilkelerin yorumlanması konusunda farklı bakış açılarını meşru görmeyi gerektirir. Bundan dolayı, konsensüs ile çatışmayı birlikte düşünmek gerekmektedir. Muarızlar arasında “çatışmalı bir konsensüs” söz konusudur. Bu modelde taraflar, bu ilkeleri yorumlayış biçimlerinin galip gelmesi ve hegemonik bir pozisyon edinmesi için mücadele ederler. Diğer taraftan karşı tarafların da kendi pozisyonlarının hegemonik olması için verdikleri mücadelenin meşruiyetini sorgulamazlar (Mouffe, 2015b, s. 27). Bu öneride, biz/onlar ayrımı ortadan kalkmaz, fakat farklı biçimde düşünülür. Mouffe’a (2015b, s. 27-28) göre agonistik model, muarızlar arasındaki karşılaşmaya izin vererek canlı bir demokrasinin oluşmasının imkanını sağlar. Böylece, vatandaşların siyasi katılıma karşı duydukları kayıtsızlık ve hoşnutsuzluk ortadan kalkar ve farklı siyasal pozisyonlar arasında yeni özdeşleşme biçimleri yaratılır.

Agonistik model herhangi bir uyumlu toplum düşünün ya da rasyonel konsensüsün mümkün olmadığı ve olmaması gerektiği kabulünden hareket eder. Bu bakımdan siyasetin amacı, siyasalı oluşturan çatışmaları, iktidarı ve biz/onlar karşıtlığını ortadan kaldırmak ya da kamusal alanda rasyonel bir konsensüs yaratmak için onları özel alana havale etmek değil; bu kavramları, demokratik siyasete uygun biçimde yeniden tanımlamak ve demokratik amaçlar etrafında yeni özdeşleşme biçimleri yaratmaktır (Mouffe, 2015b, s. 29). Bundan dolayı çatışmanın ortadan kaldırılması sadece imkansız değil; aynı zamanda arzulanmaması gereken bir durumdur. Çatışmaların nihai bir çözümü olduğuna inanmak, demokrasiyi tehlikeye atmaktır (Laclau & Mouffe, 2017, s. 22). Çünkü demokratik sürece canlılık kazandıran ve demokratik siyasetin kendisinin yeniden üretmesini sağlayan çatışmadır. Sorun, çatışmayı iç savaşa dönüşmeyecek biçimde yeniden kurgulamaktır. Agonal karşılaşmanın, antagonizmanın iç savaşa dönüşmesine ve siyasal düzeni ortadan kaldırmasına engel olacağı gibi demokratik yaşamın dinamizm kazanmasına olanak sağlayacağı varsayılır. Demokratik süreçlerin çatışmalı mutabakat ekseninde okunması, yeni kimlik, eklemleme ve kurumlar yaratmayı olanaklı kılacaktır.

Bu, her türden homojen özne fikrinin bir kenara bırakılması gerektiği anlamına gelmektedir. Bundan dolayı işçi sınıfı gibi birleşmiş, homojen ve nesnel çıkarlara sahip bir özne fikri yerine, hegemonik ve olumsal bir politik perspektif benimsenmesi gerekir (Laclau & Mouffe, 2017, s. 144). Mouffe, kimliklerin verili değil, olumsal olduğunu savunur. Olumsallık, kimliklerin her an farklı eklemlenmelerle yeni biçimler alabileceği anlamına gelir. Politik kimlikler de belirli sabiteler üzerinden tanımlanmak yerine olumsal olarak oluşurlar. Bundan dolayı belirli bir özneye merkezilik atfeden homojen özne anlayışı yerine farklı demokratik mücadele ve hareketler arasında bir “eşdeğerlik zinciri” yaratılması gerekmektedir. Bu, farklı demokratik mücadelelerin yeni bir sol hegemonik projede işçi sınıfı mücadeleleriyle eklemlenmesinin gerekliliği anlamına gelir (Laclau & Mouffe, 2017, s. 23). Eklemlenme, ögeler arasında kimlikleri değiştirecek çeşitli pratiklerin oluşmasına neden olur (Laclau & Mouffe, 2017, s. 169). Eklemlenme sonucunda mücadelenin parçası olan ögeler dönüşürler. Bu bağlamda sol hegemonik projenin parçası olan çeşitli toplumsal hareket ve aktörler karşılıklı olarak dönüşürler. Aynı zamanda liberal demokratik kurumlarla girdikleri eklemlenici ilişki sonucunda kurumları dönüştürdükleri gibi kurumlar tarafından dönüştürülürler.

Radikal demokrasi, iktidarı ve mevcut kurumları ortadan kaldırmayı hedefleyen bir proje yerine, iktidara ve mevcut kurumlara katılarak onları dönüştürmeyi, parlamento gibi kurumlar içerisinde yürütülecek mücadele ile parlamento dışı mücadele arasında farklı eklemlenmeler yaratmayı içerir. Mouffe (2015b, s. 144-145), demokratik değerlerin önemini yeniden tesis etmenin liberal temsili kurumları ortadan kaldırmadan mümkün olduğunu, devletin, demokratik kazanımların genişletilmesinde önemli bir araç olduğunu savunmaktadır. Bundan dolayı yapılması gereken, liberal temsili kurumları ortadan kaldırmak değil, kurumların temsil gücünü arttırmak ve daha hesap sorulabilir hale getirmektir. Sol siyasetin görevi, liberal demokratik kurumları ortadan kaldırmak değil, radikal ve çoğulcu demokrasi yönünde derinleştirmek ve geliştirmek olarak görülmektedir. Bundan dolayı yeni toplumsal hareketler, liberal demokrasinin kurumlarının ortadan kaldırıldığı yeni bir siyasal toplum türünü değil, bu demokrasinin radikalleştirilmesini hedeflemelidir.

Schmitt’in liberalizm ile demokrasinin birbirini ortadan kaldırdıkları yolundaki değerlendirmesinden farklı olarak, bu iki gelenek arasında bir gerilimin olduğunu savunan Mouffe, bu gerilimden radikal demokrasinin çıkabileceğini savunur. Halk egemenliği ile yurttaş eşitliği fikirlerinin, doğal haklar, anayasal hükümet, kuvvetler ayrılığı gibi liberal temalarla eklemlenmesinin eşitlik ve özgürlüğe yeni anlamlar yüklenmesini, yeni kullanımlar ve yeni uygulama alanları kazandırmasını imkan dahiline soktuğunu

savunur (Mouffe, 1995, s. 2). Mouffe'a (1999, s. 348) göre liberal demokrasi, demokratik modelin daha geniş bir bağlama uygulanması değildir. Liberal demokrasi, yalnızca "devlet yönetim biçiminden" daha fazlasıdır ve toplumsal ilişkilerin simgesel düzenlenmesiyle ilişkili bir rejimdir. Bir rejim olarak liberal demokrasi, insanların bir arada yaşamasını siyasal olarak düzenleyen, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrımı, kişisel haklar gibi ilkeler üzerine kurulu olan siyasal liberalizm geleneği ile halk egemenliği fikrine dayalı demokratik geleneğin eklemlenmesinden doğmuştur. Siyasal liberalizm geleneğiyle demokratik geleneğin eklemlenmesi olumsaldır. Bu, liberalizm ile demokrasi arasında hiçbir zorunlu ilişki olmadığı anlamına gelebileceği gibi liberal demokrasilerin farkı biçimlerde tanımlanmasının da önünü açabilir. Ancak liberalizmin bireycilik, çoğulculuk ve insan hakları gibi nosyonları ile demokrasinin homojen ve eşit halk fikri arasındaki çelişki, halk egemenliğine çeşitli sınırlar konularak aşılmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifade ile liberalizm, halk egemenliğinin icrasına insan hakları gibi gerekçelerle sınırlar konması gerektiğini savunur. Liberaller açısından bu sınırlar, insan haklarının korunmasının yegane koşulları olduğu için müzakere edilemezler. Mouffe (2015c, s. 16), liberalizmin insan haklarını korumak için halk egemenliğine sınırlar konması gerektiği fikrini onaylarken; meri sınırların, hüküm süren hegemonyayı ifade etmeleri bağlamında karşı çıkılabilecek ya da sorgulanabilecek olduğunu düşünür. Diğer bir ifade ile insan haklarının korunması için halk egemenliğinin sınırlandırılması gerektiğini düşünmesine rağmen, bu sınırların muarazayla sürekli olarak tartışılıp değişebileceğini varsayar. Agonistik siyasetin merkezinde yer alan eşitlik ve özgürlük gibi etik politik ilkelerin sabit bir tanımlarının olmayışı, demokrasiye insan hakları bağlamında konulan sınırların sürekli olarak değişebileceği varsayımı, bu kavramların sürekli olarak yeniden oluşturulmasına ya da yeniden tanımlanmasına imkan sağlamaktadır. Tarafların, özgürlük ve eşitlik gibi kavramları tanımlama biçimleri sürekli değişebilecektir. Ancak bu türden bir agonal oyunun gerçekleşmesinin koşulu, tarafların özgürlüğün ve eşitliğin diliyle konuşmayı kabul etmesidir. Diğer bir ifade ile agonistik oyunun koşulu, liberal demokrasinin etik politik ilkelerinde bu türden bir konsensüsün oluşmasıdır.

Peki normlar, etik ilkeler ve konuşmanın düzenini belirleyecek belirli prosedürler olmaksızın bir konsensüs oluşturmanın imkanı var mıdır? Diğer bir ifade ile müzakere olmadan konsensüs oluşabilir mi? Mouffe'un kuramına yöneltilecek eleştirilerden birisi şudur: "*Daha yüksek düzeyde karara bağlanamayan gevşek dokulu siyaset çekişmesinin veya çoğulculuk yarışının, faşizm, yabancı düşmanlığına dayalı milliyetçilik, ve sağcı popülizm örnekleri değil de, iyi ve adil bir demokratik siyaset örnekleri olacağından nasıl bu kadar emin olabiliriz?*" (Benhabib, 1999b, s. 19). Diğer bir ifade ile hegemonya

mücadelesinin ya da egemenin kararının liberal demokrasinin etik politik ilkeleri yönünde olacağına garantisi var mıdır? Eğer yoksa, ifade hürriyetini, kuvvetler ayrılığını, yaşam hakkı gibi temel hakları ortadan kaldıran bir düzeni normlar olmaksızın nasıl gayri meşru ilan edebiliriz? Mouffe, bu türden bir güçlüğün farkında görünmektedir. Bundan dolayı, demokrasinin “kendisinin meşruluk ilkelerini oluşturan etik-politik değerlere ve bu değerlerin içine kazındığı kurumlara bağlılığa ilişkin belli başlı konsensüs biçimleri olmaksızın hayatta kalamayacağını” kabul eder (Mouffe, 2019b, s. 103). Bu, agonistik siyasette konsensüsün ve etik ilkelerin çatışmayı önlemesi gerektiği anlamına gelir. Agonistik oyunun devreye girmesinin koşulu taraflar arasında bu ilkelerin değeri konusunda bir konsensüsün varlığıdır. Bu bakımdan agonistik oyunda konsensüs çatışmayı önlemek zorundadır. Mouffe’un müzakereci demokrasiye dönük eleştirileri takip edildiğinde, ilk başta, çatışmaya öncelik verildiği gibi bir izlenim edinilebilir. Ama aslında öncelik konsensüse verilmektedir. Çatışmalı konsensüse katılmanın ya da agonistik oyunun bir parçası olabilmenin ilk koşulu liberal demokrasinin etik-politik ilkelerinin değeri konusunda uzlaşmaya varmaktır. Agonizmanın kurulmasının ilk koşulu çatışma değil, konsensüstür. Her ne kadar Mouffe aksini iddia etse de, liberal demokrasinin eşitlik ve özgürlük gibi etik politik değerlerinde uzlaşmayı muarazanın ön koşulu haline getirmek, onlara normatif bir değer atfetmeyi gerektirir. Muarazaya dahil olmak için önce uzlaşmak /konsensüse ulaşmak gereklidir. Her ne kadar Mouffe agonizmadaki konsensüsün çatışmalı olduğunu söylese de, liberal demokrasinin ilkelerini yorumlama biçiminin hegemonik hale gelmesi için mücadele eden ögeler arasında liberal demokrasi yönünde bir konsensüsün oluşması lazımdır. Bundan dolayı Mouffe’un agonistik oyununda konsensüs çatışmayı önlemektedir. Antagonizmanın agonizmaya dönüşmesinin koşulu, dost/düşman ayrımı ekseninde karşı karşıya gelen aktörlerin liberal demokrasinin etik politik ilkelerinde uzlaşmaya varmasıdır. Agonizmayı antagonizmadan ayıran esas nokta farklı olanlar arasında bir mutabakatın varlığıdır. Liberal demokratik değerler ekseninde böyle bir mutabakatı kabul etmek, çatışmadan konsensüse geçişin imkanını tanımak anlamına gelmektedir. Oysa Mouffe, müzakerecilere yöneltmiş olduğu eleştirilerinde böyle bir geçişin ya da rasyonel bir konsensüsün mümkün olmadığını savunmaktadır. O halde, antagonizmanın agonizmaya dönüşümünde böyle bir geçiş nasıl söz konusu olmaktadır? Agonistik modelin çatışmalı bir konsensüs önerdiğini söylemek, sorunun çözümü için yeterli değildir. Çünkü, çatışmalı konsensüste, konsensüs çatışmayı önlemektedir. Aksini iddia etse de Mouffe’un agonistik siyaseti Andrew Knops’un (2007, s. 115) haklı olarak tespit ettiği gibi müzakereci bir çerçeveye sahiptir. Bu durum kendisini agonistik oyundan dışlananları tartışırken daha net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Mouffe, çoğulculuğu demokratik siyasetin bir ön koşulu olarak kabul etmesine rağmen, demokratik bir toplumda dile getirilen taleplerin tamamının meşru kabul edilemeyeceğini savunur. Mouffe'a göre (2015, s. 139), agonistik model tartışmaya dahil olan talepler ile tartışmadan dışlanması gereken talepler arasında bir ayırım yapar. Çünkü demokratik bir toplum, *"temel kurumlarını sorgulayanları meşru muarızlar olarak göremez"*. Mouffe, liberal demokrasinin farklı kanatları arasındaki muarazayı agonistik siyasetin merkezine yerleştirir ve liberal demokratik değerleri benimsemeyenlerin oyundan dışlanması gerektiğini savunur. Bu bakımdan liberal demokrasi içinde düşman kategorisi yok olmaz. Mouffe'un (2008, s. 17) ifadeleriyle, düşman *"oyunun kurallarını kabul etmeyenler ve dolayısıyla kendini siyasal cemaatten dışlayanlar bakımından geçerli kalır"*. Kendisini siyasal cemaatten dışlayanlar ya da siyasal cemaatten dışlanacak olanlar liberal demokrasinin etik politik ilkeleri konusunda konsensüse katılmayanlardır. Böyle kabul edildiğinde, liberal demokratik değerlerde sağlanan konsensüs siyasal toplumun da kurucu koşulu haline gelir. Diğer bir ifade ile demokratik toplum, liberal-demokrasiyi benimseyenlerin konsensüsüne dayandırılır. Agonistik siyaset, ontolojik olan çatışmaya liberal demokratik ilkeler adına boyun eğdirmeye çalışır ve çatışmanın konsensüse dönüşü hedeflenir. Mouffe, müzakereci demokrasi eleştirisinde Schmittçi tezlerden hareket etmesine rağmen önerdiği agonistik model ile müzakereci modele yaklaşır (Üstüner, 2007, s. 324). Bu nokta Knops'a (2007, s. 118) göre Mouffe'un agonistik demokrasi modelinin temel ikilemidir. Müzakereci demokrasiye alternatif önermesinin temel nedeni, müzakerecilerin önerdiği rasyonel konsensüsün imkansız olduğunu savunmasıdır. Buna karşın Mouffe'un önerdiği alternatif de reddettiği rasyonel konsensüse dayanmaktadır. Mouffe bu ikilemi aşabilmek için ya önerdiği alternatifi tamamen terk etmeli ya da rasyonel konsensüse ilişkin fikirlerini ve müzakereci demokrasi eleştirilerini gözden geçirmelidir. Mouffe'un kuramına dönük bu türden bir eleştirinin haksız olduğuna dönük bir eleştiri de elbette yapılabilir. Çünkü Mouffe'un müzakerecilerle dönük eleştirilerinden birisini, siyasal kimliklerin oluşumunda tutkuları dikkate almamaları oluşturmaktadır. Tüm bu eleştirilere rağmen Mouffe'un kuramında da konsensüsün oluşumunda tutkuların oynadığı role yer verilmediği görülmektedir (Üstüner, 2007, s. 334).

Antagonizmadan agonizmaya geçişin çok katmanlı toplumsal mücadelelerin sonucu olduğu da varsayılabilirdi. Diğer bir ifade ile tarafların çatışma sürecinde bir konsensüse ulaşmaları söz konusu olabilirdi. Ancak Mouffe'un böyle varsaymadığını düşünmek için nedenlere sahibiz. Eğer antagonizmadan agonizmaya hegemonya mücadelesi, egemenin kararı veya çatışma yolu ile geçilecekse, liberal demokrasinin ilkelerini benimsemeyenlerle

benimseyenler arasında agonal bir oyunun kurulmasını her daim olası kabul etmek gerekecektir. Daha önce aralarında antagonistik bir ilişki olan aktörler ya da perspektifler arasında agonal bir oyunun kurulması her daim olasıdır. Ancak, bunun tam tersi de olasıdır. Liberal demokratik değerleri benimseyenlerle benimsemeyenler arasındaki antagonistik ilişkinin anti-liberal ötekinin zaferiyle sonuçlanması da ihtimal dahilindedir. Diğer bir ifade ile antagonistik ilişkinin liberal demokrasinin karşıtı bir otoriter ya da totaliter sistemle nihayetlenmesi her daim olası olacaktır. Benzer bir şekilde antagonistik ilişkinin yoğunlaşmış bir iç savaşa dönüşme olasılığı belirlediğinde; tarafların, savaşı bitireceği varsayılan otoriter bir rejimi tercih etmeleri de olasıdır. Bu türden bir senaryo, siyasalın temel unsurları sayılan iktidar, güç ve antagonizma gibi kavramları barındırdığından siyasalın bir sonucu olarak görülebilir. İç savaş ve anti-liberal bir sistem olasılığını sadece karşı direniş varsayarak bertaraf etmek mümkün değildir. Siyasal oluşturduğu varsayılan antagonistik boyutun, her türden farklılığın yadsındığı totaliter bir sistemle nihayetlenmesi imkansız değildir. Siyasal antagonizma olarak kavrandığında, her türden farklılığı dolayısıyla siyasalı ortadan kaldırabilir. Diğer bir ifade ile antagonizma olarak siyasal, siyasalın yok oluşuna da neden olabilir.

Bu durumda, bu türden bir siyasal sistem nasıl gayrı-meşru ilan edilebilir? Ahlaki ilkeler ve normların varlığını tanımak, çoğulculuğu, yaşam hakkını, ifade hürriyetini tanımayan bir sistemi gayrı-meşru ilan edebilmenin yolunu açmaktadır. Tam da bundan dolayı temel hakları güvence altına alacak normlara ihtiyaç duyulmaktadır. Mouffe, bu türden bir ihtiyacın farkında olduğundan dolayı liberal demokrasinin politik ilkelerine bağlılığı demokrasinin korunmasının ve agonal oyunun ön koşulu haline getirmektedir. Diğer taraftan “çatışmalı konsensüs”teki konsensüsün liberal demokrasinin ilkeleri yönünde oluşmasının nedenlerinin olması gerekmektedir. Neden uzlaşma faşizm gibi sistemler yönünde değil de, liberal demokratik ilkeler üzerinden olmak zorunda olsun? Burada açıktır ki Mouffe, liberal demokrasinin eşitlik ve özgürlük gibi ilkelerinin diğer ideoloji ve ilkelerden üstün olduğunu düşünmektedir. Peki bu ilkeler hangi özellikleri dolayısıyla diğerlerinden üstündür? Örneğin, bu ilkelere üstünlüğü veren, bu ilkelerin ahlaki değerleri midir? Eğer böyleyse Mouffe, bu ilkelere ahlaki bir üstünlük ve normatif bir değer atfetmektedir denilmesi gerekir. Çoğulculuk, eşitlik ve özgürlük liberal demokratik bir toplumun temel değerleridir. Ancak, normlara gönderme yapılmaksızın liberal demokratik bir toplumun kurulması mümkün değildir.

5. SONUÇ

Mouffe'un müzakereci demokrasi taraftarlarına dönük eleştirileri, rasyonel ve evrensel birey aksiyomundan hareket ederek duyguları görmezden geldikleri, antagonizmanın sökülüp atılmazlığını ve modern demokrasinin çoğulcu doğasını kavrayamadıkları, rasyonel bir konsensüsü arzularak demokrasiyi tehlikeye attıkları yönündedir. Mouffe, liberal demokrasinin müzakereci kanadının konsensüs arayışına "çatışmalı konsensüs" kavramı ile yanıt vermektedir. Agonistik siyaset, liberal demokrasinin etik-politik ilkeleri olarak görülen eşitlik ve özgürlük temelinde bir konsensüse, bu ilkelerin nasıl yorumlanacağı konusunda çatışmaya atıf yapar. Diğer taraftan liberal-demokratik ilkeler üzerinden mutabakata katılmayan perspektiflerin meşru kabul edilmeyeceğini savunarak çoğulculuğa sınır çeker.

Bu noktada Mouffe'un müzakerecilere yönelttiği eleştirilerin benzerlerinin kendisine yöneltilmesi olası görülmektedir. Müzakereciler, çoğulculuk gerçeğini ıskaladıkları ve farklılıkları özel alana havale ettikleri için eleştirilmektedir. Halbuki müzakereci kuramlar bir süredir çoğulculuk ve siyasal düzen arasındaki ilişkiyi ele almaktadırlar. Örneğin Rawls (2019), sadece devlet karşısında bireysel hakların nasıl korunacağıyla değil, aynı zamanda çoğulculuğun meydan okuması karşısında siyasal istikrarın nasıl sağlanacağı sorusuna da yanıt aramaktadır. Benzer bir biçimde Habermas (2017, s. 41), çoğulcu toplumlarda, sosyal entegrasyon sorununun üzerinden siyasi irade, kamusal iletişim ve demokratik süreçlerle gelinebileceğini savunmaktadır. Benhabib (1999b, s. 17), çeşitliliklerden oluşmuş özgür bir toplumun esenliğini, herkese açık müzakerelerle geliştirmesinin yollarını aramaktadır. Diğer bir ifadeyle Benhabib, farklılıkların tanındığı bir kolektivitenin imkanı üzerine düşünür. Diğer taraftan müzakereciler her türden çoğulculuğun meşru kabul edilemeyeceğini savunurlar. Mouffe, müzakereci demokrasi taraftarlarını her türlü çoğulculuğu özel alana havale etmeye çalıştığı gerekçesiyle eleştirir ve müzakerecilerle kendi perspektifi arasındaki farklılığı abartır. Son kertede Mouffe da etnik, dini vb. kolektif kimliklerin yerine sağ-sol ayrımına dayalı politik kimliklerin alması gerektiğinde ısrar eder. Liberal demokratik değerleri agonistik siyasetin ön koşulu haline getirir ve bu değerleri benimsemeyenlerin oyundan dışlanması gerektiğini savunur. Müzakereciler de sınırların varlığına işaret ederler. Mouffe, kendisi ile müzakereciler arasındaki esas ayrımın sınırların siyasal mı yoksa ahlaki mi olması gerektiği noktasında olduğunu söyler. Ancak liberal demokrasinin etik-politik ilkelerini bir ön koşul haline getirerek, muarazaya etik bir sınır çeker. Diğer taraftan, konsensüsün önünde ontolojik engellerin olduğunu söylemesine rağmen, liberal demokratik ilkeler üzerinden bir konsensüsü agonistik siyasetin ön koşulu haline getirir. Müzakerecilere yönelttiği Schmittçi eleştirilere rağmen,

demokratik bir toplumun varlığı için konsensüsün gerekliliğini kabul eder. Aynı zamanda duyguların konsensüsün oluşumundaki rolünü açıklamaz.

Bu bakımdan hem müzakereci demokrasi hem de radikal demokrasi önerisi, toplulaştırıcı demokrasi modelinin eleştirisi üzerine kurulu olan uzlaşabilir modellerdir. Sonuçta iki demokrasi modeli de liberal demokratik ilkelerin önemini kabul etmekte ve bu ilkelerin yeniden tanımlanmasının önemine vurgu yapmaktadır. Agonistik model, tarafların muaraza ile eşitlik ve özgürlük gibi ilkeleri yeniden yorumlamasının önünü açarken, tarafların eşitliğin ve özgürlüğün diliyle konuşması gerektiğinin altını çizmektedir. Diğer bir ifade ile agonist oyuna dahil olmanın koşulu, eşitlik ve özgürlük gibi kavramlarla konuşmak, ancak bu kavramların farklı biçimlerde tanımlanabileceğini kabul etmekten geçmektedir. Diğer taraftan bu kavramlarla konuşan öznelerin, ağırlığı kavramlardan birisine kaydırması olası ve meşrudur. Konuya böyle bakıldığında müzakereci perspektife sahip olanlarla, radikal demokratik perspektife sahip olanlar arasında agonistik bir ilişkinin olduğu kabul edilmelidir. Bu, iki perspektif arasındaki ortak zeminin liberal demokratik değerler olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak burada bir noktanın altını çizmek gerekmektedir. Müzakereciler, demokratik bir toplumda dile getirilen taleplerin kabul edilebilir olması için ahlaki öğretilerle bağdaşması gerektiğini savunurlar. Mouffe, başlangıçta bu türden bir fikre karşı çıkar görünmektedir. Diğer bir ifade ile demokratik bir toplumun normlar ya da ahlaki öğretiler üzerinden değil, siyaseten kurulması gerektiğini savunur. Fakat bunun tersine liberal demokratik değerler noktasındaki konsensüsü agonistik oyunun ön koşulu haline getirerek, kendi tutumundan uzaklaşır ve müzakereci çerçeveye yaklaşır. Aynı zamanda Mouffe'un kuramı, anti-liberal bir sistemi gayrı-meşru ilan etmek için belirli ahlaki ilkelere ve normlara ihtiyaç duyar. Bunun olmaması halinde, anti-liberal bir sistemin nasıl gayrı-meşru ilan edilebileceği belirsizdir. Liberal demokratik bir toplumu oluşturan normların gerekliliği yadsındığında, insanların temel hak ve özgürlüklerini koruyacak, çoğunluğun zorbalığı karşısında azınlık haklarının savunulmasını sağlayacak bir haklar modeli oluşturmak zordur. Bu bakımdan radikal demokrasi modelinin, belirli normları ve ahlaki ilkeleri içerecek biçimde düşünülmesi zorunludur. Bu zorunluluk, radikal demokratik modelle müzakereci modellerin birlikte düşünülmesini gerektirmektedir. Mouffe; iktidar, hegemonya ve çatışma kavramına yaptığı onca vurguya rağmen, eşitlik ve özgürlüğü etik ilkeler olarak kabul etmektedir. Diğer bir ifade ile eşitlik ve özgürlük sadece siyasal ilkeler değildir; aynı zamanda etik ilkelerdir. Çünkü kendisinin de farkında olduğu üzere, belirli değerler konusunda uzlaşmaya varmamış bir demokratik toplum mümkün değildir. O halde demokratik bir toplumu kuran ahlaki ve normatif ilkeler ile çoğulculuğu birlikte düşünmek gerekir. Çünkü

siyaset, Schmittçi bir biçimde karar verilemez anlardaki karara indirgenğinde liberal demokratik bir toplumun kurulacağı garanti edilemez.

6. KAYNAKÇA

- Arendt, H. (2014), *Geçmişle gelecek arasında*. Çev: Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benhabib, S. (1999a), Müzakereci bir demokratik meşruiyet modeline doğru. S. Benhabib (Ed.) *Demokrasi ve farklılık siyasal düzenin sınırlarının tartışılmaya açılması* içinde (ss.101-139). Çev: Zeynep Gürata-Cem Gürsel, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Benhabib, S. (1999b). Demokratik moment ve farklılık sorunu. S. Benhabib (Ed.) *Demokrasi ve farklılık siyasal düzenin sınırlarının tartışılmaya açılması* içinde (ss.11-33). Çev: Zeynep Gürata-Cem Gürsel, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Dyzenhaus, D. (2019). Devlete itibarını iade etmek. C. Mouffe (Ed.) *Carl Schmitt'in meydan okuması* içinde (ss. 111-133). Çev: Hivren Demir Atay-Hakan Atay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erman, E. (2009). What is wrong with agonistic pluralism? Reflections on conflict in democratic theory. *Philosophy & Social Criticism*, 35(9), 1-24. DOI: 10.1177/0191453709343385
- Habermas, J. (1999). Demokrasinin üç normatif modeli. S. Benhabib (Ed.) *Demokrasi ve farklılık siyasal düzenin sınırlarının tartışılmaya açılması* içinde (ss.37-50). Çev: Zeynep Gürata-Cem Gürsel, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Habermas, J. (2017). "Öteki" olmak "öteki"yle yaşamak siyaset kuramı yazıları. Çev: İlknur Aka, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hirst, P. (2019). Carl Schmitt'in kararcılığı. C. Mouffe (Ed.) *Carl Schmitt'in meydan okuması* içinde (ss. 17-31). Çev: Hivren Demir Atay-Hakan Atay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gentile, E. (2019). "Demokraside her zaman halk egemendir" (yalan!). Çev: Volkan Çandar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kardeş, M. E. (2015). *Schmitt'le birlikte Schmitt'e karşı politik felsefe açısından Carl Schmitt ve düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Knops, A. (2007). Debate: Agonism as deliberation – on Mouffe's theory of democracy. *The Journal of Political Philosophy*, 15(1), 115-126.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2017). *Hegemonya ve sosyalist strateji radikal demokratik bir politikaya doğru*. Çev: Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (1995). Democratic politics today. C. Mouffe (Ed.) In *Dimensions of Radical Democracy* (pp. 1-17), London: Verso.

- Mouffe, C. (1999). Demokrasi, iktidar ve “siyasal düzen”. S. Benhabib (Ed.) *Demokrasi ve farklılık siyasal düzenin sınırlarının tartışılmaya açılması* içinde (ss.347-363). Çev: Zeynep Gürata-Cem Gürsel, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Mouffe, C. (2008). *Siyasetin dönüşü*. Çev: Fahri Bakırcı-Ali Çolak, Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2015a). *Siyasal üzerine*. Çev: Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2015b). *Dünyayı politik düşünmek agonistik siyaset*. Çev. Murat Buzluolcay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2015c). *Demokratik paradoks*. Çev: A. Cevdet Aşkın, Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2019a). *Sol popülizm*. Çev: Aybars Yanık, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2019b). Schmitt’in meydan okuması. *Carl Schmitt’in meydan okuması* içinde (ss. 9-16). Çev: Hivren Demir Atay-Hakan Atay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Preuss, U. K. (2019). Siyasi düzen ve demokrasi: Carl Schmitt ve etkisi. *Carl Schmitt’in meydan okuması* içinde (ss. 221-252). Çev: Hivren Demir Atay-Hakan Atay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rawls, J. (2019). *Siyasal liberalizm*. Çev: Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Schmitt, C. (2006), *Siyasal kavramı*. Çev: Ece Göztepe, İstanbul: Metis Yayınları.
- Schmitt, (2014). *Parlamentar demokrasinin krizi*. Çev. A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi.
- Schmitt, C. (2016). *Siyasi ilahiyat egemenlik kuramı üzerine dört bölüm*. Çev: A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi.
- Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, socialism & democracy*. London and New York: Routledge.
- Türk, H. B. (2016). Radikal demokraside siyasal temsil sorununu Carl Schmitt üzerinden düşünmek. *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 27(27), 167-182.
- Üstüner, F. (2007). Radikal Demokrasi: “Liberalizm mi, demokrasi mi? Evet, lütfen!”. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34 (Aralık), 313-336.